

Рецензия

от проф. дсн Валентина Миленкова

за дисертационния труд **„СОЦИАЛНО КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВА: ОТХВЪРЛЯНЕ И ПРИЗНАВАНЕ”**

представен от Диляна Георгиева Керанова за присъждане на научно-образователната степен „доктор по Социология”

научен ръководител: доц. дсн Добринка Пейчева

I. Общо представяне на дисертационния труд.

Настоящият дисертационен труд е разработен по един актуален, значим и болезнен социален проблем – отнасящ се до децата лишени от родителска грижа и модела на тяхната социализация и включване в обществото.

Представеният труд е с обем 171 страници; съдържа две глави, увод и заключение. Използваната литература се състои от 154 заглавия (като 16 са на английски език) и 36 източника, представляващи различни нормативни документи.

В настоящия дисертационен труд се анализира и оценява институционализацията, деинституционализацията и промяната в политиките, практиките и нагласите към децата лишени от родителска закрила. Обосновава се обстоятелството, че интернатната институционализирана грижа се очертава като неприемлива и нефункционална; институцията, която някога е придобила право на легитимност днес загубва своите позиции като потенциален социализационен агент. Значимостта и комплексността на този проблем се обуславя от сложните последици за индивида, които произтичат от живота в тотална институция, водейки до модела на заучена безпомощност, дифузна идентичност и затруднена интегрираност.

В този контекст, като повратна точка се приема концепцията за деинституционализация. Именно тук се открива специфичната

изследователска ниша – да се приложи социологическият подход за изучаване образа на грижа за децата, лишени от родителски грижи. Дисертацията се разгръща в два ракурса: институционална среда и процес на деинституционализация; а анализът се разпластява като социологическо осмисляне на Аз-а, обективиран в проекциите на отхвърлянето и признаването.

Целта на настоящия дисертационен труд е да разкрие същността на процесите на институционална грижа и деинституционализация на децата лишени от родителска закрила, както и тяхното въздействие в рамките на един социологически интерпретационен модел.

За реализацията на поставената цел се конкретизират следните **задачи**:

1. концептуализиране на прозореца на Джохари в контекста на социологията като вид „идеален тип”;
2. анализиране съдържанието на процесите на институционална грижа и деинституционализация;
3. разкриване на същностните характеристики на институционалната грижа и деинституционализацията като социализационни модели;
4. очертаване на съществуващите предизвикателства, които засягат процеса на деинституционализация;
5. проучване на публичния образ на децата, лишени от семейство, настанени в специализирана институция, зададен в медийното пространство, посредством контент-анализ;
6. проучване на нагласите към децата от социалните домове, институционалната грижа и процеса на деинституционализация чрез изследване на общественото мнение.
7. експертизиране на процесите чрез метода на експертна оценка сред работещи в държавната система за грижи за деца в риск, неправителствен сектор и преподаватели по социални дейности във висши учебни заведения.

Обект на анализ са: децата, лишени от родителска грижа и отношението на институциите и обществото към тях.

Предмет на изследване е: идентифициране на взаимовръзките между социокултурните значения, нагласи, оценки и пр, със съществуващите социални системи и институции за грижа на децата.

Методите, въз основа, на които се разгръща емпиричната част на разработката, са следните:

- Контент-анализ на печатни медии. Анализирани са статии, свързани с избраната област на изследване във вестниците „24 часа” и „Дневник”. Периодът на изследване е с обхват от 7 години /2008-2015/;
- Индивидуална пряка анкета, реализирана в периода: май - юни 2010 г. и март-декември 2014 г. Подборът на извадката е извършен на принципа на „отзовалите се”. В първия етап са обхванати 100 души, а във втория -154.
- Експертната оценка е реализирана в два етапа. Първи етап: март 2013 - март 2014 г. Втори етап: септември 2014-декември 2014 г.

Основната теза на дисертационния труд е : Институционалната грижа и процесът на деинституционализация, се проектират в дискурсите на отхвърлянето и признаването, конструирани се в динамичните интеракции между съществуващите социокултурни модели и формализираните императиви.

Дисертацията се разгръща в интердисциплинарната рамка на теоретичните полета на: социология, социална психология, психология, социални дейности, нормативна уредба и политическа практика.

Първа глава разглежда институционалната грижа в български условия, която има солидна традиция и място в обществото. Изследва се историята на различни организации и институционални подходи към грижите за деца. Приведени са данни за развитието на тези институции при социализма и по-специално на организацията „Дом майка и дете” – на нейната същност и функции в обществен ракурс.

Проследяват се и специализираните институции за деца с увреждания. Дисертантката акцентира на обстоятелството, че те са изградени в малки, отдалечени места, сградите са огромни, обградени с тежки железни огради и решетки. Основното внушение е - потайност и скритост на онова, което е зад тези стени. Развива се тезата, че в системата за социални грижи при социализма се налага един модел на предопределеност - веднъж попаднал в системата, остава в нея -

променяш единствено мястото на обитание; така се създава усещането за това, че институцията „поглъща” индивида, тя става част от него. В този контекст Керанова разглежда идеята на Гофман „за тоталната институция”, налагаща бариери за връзка с външния свят, позиционирана изолационност, заключеност и пространствена пустота, в която индивидът се социализира като пасивен, неавтономен и зависим субект.

В рамките на изложението са представени и някои значими филми и ключови публикации – както от времето на социализма, така и от последните години, за условията на живот в институциите за деца с увреждания. Авторката проследява и законово-нормативната база по темата:

- Закон за закрила на детето (приет 2000), който регламентира правата на децата и младите хора до 18 г.; в закона се дефинира „специализираната институция”, както и нейното децентрализиране.

- Национална стратегия за детето (2008-2018 г.), в която се залага намаляването на броя на децата, живеещи в институции, което е началото на деинституционализационните процеси.

- Националната стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България” (2010 г.), систематизираща дейностите и мерките, които биха довели до повишаване качеството на грижата.

В първа глава се проследява и процеса на социализация като пряко свързан с придобиването на социален опит и формиране на идентичността; в този контекст девиантното поведение може да се разглежда като нарушена социализация и процес на кризи, чийто изход е в разрез с очакванията и нормалното психосоциално развитие на индивида в детството.

За обяснението на девиантното поведение се акцентира и върху две теории - аномична теория и теория на етиктирането. Съотнесени с кризата на идентичността на децата без родителска грижа и с липсващата им или ограничена ориентация за реалните ценности, норми и социален ред, тези теории дават обяснения за не-малко девиантни процеси в институциите. Важна страна в процеса на етиктиране е стигматизирането, което е свързано с усещането за малоценност, вина, неуважение на собствената личност и личността на другите. В този контекст се обосновава, че децата, които израстват в среда, изпълнена с дефицити по отношение на внимание, топлина, емоционална подкрепа и любов, са емоционално по-раними,

регистрират изоставане по отношение на емоционалното, физическо и физиологично състояние.

В следствие на това, според Керанова, децата в домовете са чувствителни към начина на общуване с околните, защото на тях им липсва изпълнена с доверие връзка през периода на израстването им. Чувството за отхвърленост, което също е интернализирано провокира страх и несигурност у младежите и проява на различни защитни механизми: от една страна, те се затварят в себе си, а, от друга-проявяват агресия.

Втора глава представлява опит за създаване на концептуална рамка с цел разкриване образа на грижа за децата, лишени от родителска закрила. Тя се основава на адаптиран вариант на известния в специализираната литература познавателен модел – *Прозорец на Джохари* или *Прозорец на личността*.

Моделът се разглежда като потенциален механизъм за разкриване на социалното съдържание и социалния смисъл от взаимодействието между различните елементи на изучаваните процеси. *Прозорецът на личността* се разкрива чрез четирите известни квадранта: „Публична личност“, „Сляпо петно“, „Частна личност“ и „Несъзнавано“. Тези четири квадранта са едновременно и абстрактни системни категории, които чрез съчетаване на качествени и количествени социологически методи, както и прилагане на социологическа интерпретация и спецификация на познавателния конструкт, дават възможност за символно изображение на изследваната съвкупност. Интерпретацията на този прозорец в голяма степен се основава на комплексността на жизнения свят, която произтича от множеството социални отношения на „Аз-а“. Категорията „личност“ се приема като фундаментална в социологическите обяснителни схеми и модели за социалното адаптиране и социализация на индивида, както и механизмите на взаимодействие с „другите“.

„Публичната личност“, известна още като Открития „Аз“ или „Арена“, е първото крило на *прозореца на Джохари*. В социологически аспект е арена, която представя сферата на личността като средоточие на комуникативната система и на създавания публичен фонев образ. Авторката използва резултати от контент-анализ на проблемите на децата от институциите, в два от най- разпространените вестници в нашата страна -

вестник „24 часа“ и вестник „Дневник“. Периодът на изследване е с обхват от 7 години (2008-2015). Керанова обобщава, че представата, която се създава от медиите кореспондира с проблемността на тази сфера - с нейната амбивалентност, с концентрацията и на противоречия с нейния замисъл и реализация.

Второто крило - Частна личност, известна още като „Фасада“ включва всяко познание за личността, което е известно на самия индивид, но остава скрито за мнозинството. То се разкрива пред по-тесен кръг от хора и включва така наречените „значими други“. Керанова анализира избраното поле през призмата на експертите. Избраният изследователски подход се основава на приложение на метода на експертните оценки - метод на Делфи. През погледа на експертите се преосмислят много от проблемите на деинституционализацията, като се използва и специализирана статистическа обработка на получените резултати.

Трето крило на прозореца „Сляпо петно“ показва сферата на нашата личност, която остава непозната, скрита за нас, но се познава от другите. В социологически план „Сляпото петно“ разкрива сложната и динамична структура на интегрираните социални нагласи и проблематизира „видимостта“ и „отражението“ като процеси в социалния свят. Данните са въз основа на проведени анкетни проучвания, които се интерпретират като социална оценка и обществена репрезентация на образа на децата и грижата към тях.

Направен е анализ на резултатите от две анкетни проучвания, проведени от дисертантката в различни времеви периоди - май 2010 г до юни 2010 г. и март 2013 г. до 2014 г. Получените резултати позволяват да се изведат определени закономерности, поставя се акцент върху нагласата за социална промяна на грижата за децата, лишени от родителски грижи и нейната специфика в български контекст. Според респондентите институционалната грижа представлява непълноценен социализационен механизъм, особено по отношение развитие и удовлетворяване на различни социални нужди. Важен извод е, че отглеждането на деца в семейна среда е с приоритетно значение; затова, трябва да се насърчават условията за развитие на грижи, основани на семейната среда и подобряване на родителския

капацитет. Участниците в проучването на дисертантката изказват предпочитания да се включат в доброволна форма на приемна грижа.

Четвърто крило на прозореца е наречено **„Несъзнавано”**. В социологически контекст, квадрантът се разбира при формирането на „Аза” като синтез между институционалния модел и „тоталната институция” и стремежът към деинституционализиране и идеята за детето като фокус на грижа.

В **заклучението** дисертантката застъпва идеята, че едно явление може да разкрие своята същност в дълбочина, когато бъде поставено в система от взаимоотношения. Авторката извежда редица въпроси поставени в процеса на работа. Деинституционализацията се разглежда като една пренагласа и визия за промяна, имаща различни измерения, тъй като засяга много актьори в социалния процес.

II. Оценка на дисертационния труд

Сериозно достойнство на дисертацията е систематизацията на различни концепции, които представляват социологическо осмисляне на темите на институционализацията и деинституционализацията. С това държа да подчертая ерудираността на дисертантката.

Достойнства на дисертационния труд са също:

- актуалност на темата и разгърнати изследователски параметри на дисертацията;
- отлично организирана структура на изложението;
- ясно изразено авторско присъствие;
- оригиналност на вижданията и защитеност на изложените тези;
- теоретично надграждане и доразвиване на концептуални подходи;
- богат емпиричен материал;
- използване на различни социологически методи;
- фокусираност на текста и направени обобщения;
- изявен приложен характер.

Смятам, че реализираната от дисертантката емпирична работа с няколко метода на изследване е добра база за направените разсъждения и обобщения.

Приемам направената самооценка на **приносите в дисертационния труд**:

1.Теоретични: свързани със:

- създаване на социологически концептуален модел на *Прозореца на Джохари*;
- разширяване идентифицирането на модела като вид „идеален тип“;
- създаване на социологическа конструкция на отхвърлянето и признаването в контекста на грижата за деца, лишени от родителска грижа;
- представяне на социалната интеграция като резултативна величина от социален, човешки, организационен, икономически капитал.

2. Приложни, отнасящи се до:

- анализа на политики, свързани с живота на децата, лишени от родителска грижа;
- разработване на методология и инструментариум за провеждане на поредица от емпирични изследвания за деинституционализацията.

По темата на дисертацията има посочени 7 публикации.

Препоръки

1. Препоръчвам на дисертантката да публикува дисертацията като монография, пред вид актуалността на темата и проблемите, които са намерили място в анализа.

Лични впечатления

Познавам Диляна Керанова още като студентка в специалност Социология, а впоследствие като магистър, докторант и асистент в катедра Социология при ЮЗУ "Неофит Рилски". Имам отлични впечатления от нея като амбициозен, добросъвестен и отговорен млад изследовател; като трудолюбив и дисциплиниран докторант и колега, отличаващ се с коректност и отговорност.

III. Заключение

Смятам, че дисертационният труд «Социално конструиране на пространства: отхвърляне и признаване», представен от задочен докторант Диляна Керанова е на високо ниво, от гледна точка на аналитичната, теоретичната, изследователската работа. Това е един интердисциплинарен труд, който със

своя професионализъм и прецизно методологическо изпълнение представлява сериозно достижение в научно-изследователски и приложен план.

На това основание препоръчвам да се присъди образователно-научната степен «доктор по социология» на Диляна Георгиева Керанова.

10.10. 2016г.

Проф.дсн Валентина Миленкова

Гр. Благоевград